

Makale Adı /Article Name

Hoca-zâde Muhammed Râsim'in Mesnevî Şerhi ve Kaynakları¹

Hoca-zade Muhammed Rasim's Commentary on Mesnevi and Its Sources

Yazar

İzzet ESER

Öğr. Gör. Dr., Bitlis Eren Üniversitesi, izzeteser1@gmail.com

Yayın Bilgisi

Çalışma Türü: Araştırma makalesi

Geliş Tarihi: 1.06.2021

Kabul Tarihi: 28.06.2021

Cilt-Sayı: 2(2)

Atıf

Eser, İ. (2021). Hoca-zâde Muhammed Râsim'in Mesnevî Şerhi ve Kaynakları. *Cihanşümül Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), 28-41.

¹ Bu çalışma, tarafımızca yapılmış olan *Hoca-zâde Muhammed Râsim, Şerh-i Müntehabât-ı Mesnevî (İnceleme-Metin-Dizin)* adlı doktora tezinden oluşturulmuştur.

Öz

13. yüzyılda Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî tarafından kaleme alınan *Mesnevi*, Türk edebiyatı tarihinde derin tesiri olan eserlerden biridir. Yazıldığı çağdan günümüze kadar bu eser hakkında birçok çalışma yapılmıştır. Eserdeki derin mana ve dilinin Farsça olması sebebiyle farklı dillere çeviri ve şerh çalışmaları, bu çalışmalar içinde geniş bir yer tutmaktadır. *Mesnevi* ile ilgili yapılan bu çalışmalardan biri de 19. yüzyılda Hoca-zâde Muhammed Râsim tarafından yapılan bir şerh çalışmasıdır. İyi bir eğitim alan ve çeşitli devlet kademelerinde görevler yapan Hoca-zâde, *Mesnevi*'den seçtiği 187 beyti şerh etmiştir. Bu şerh çalışmasının en belirgin özelliği *Mesnevi* şerhi ile Mevlevîlik adabını ve merâtib-i sülûku bir araya getirmesidir. Bunu yaparken birçok kaynaktan faydalanmıştır. İsmâil Rusûhî-yi Ankaravî'nin *Hüccetü's-Sema* ve *Minhâcü'l-Fukarâ*, Hoca Neş'et'in *Tercüme-i Şerh-i Dü Beyt* isimli eserleri şârihin faydalandığı temel kaynaklardır. Bu kaynakların yanı sıra tefsir ve hadis ile ilgili birçok eserle birlikte tasavvufî-edebeî kaynaklar da kullanmıştır. Bu çalışmanın amacı; Hoca-zâde'nin şerhinde başvurduğu kaynakları, bu kaynakları kullanma yöntemini tanıtmak ve bu iki noktadan hareketle metni değerlendirmektir.

Anahtar Kelimeler: Hoca-zâde Muhammed Râsim, Mevlânâ, *Mesnevi*, Şerh, Tasavvuf,

Abstract

Mesnevi, which was written by Mevlana Celaleddin-i Rumi in the 13th century, is one of the works that had a profound effect on the history of Turkish literature. Many studies have been done about this work since the time it was written. Translation and commentary studies have a large place in these studies due to the deep meaning and language of the work in Persian. One of these studies on *Mesnevi* is an annotation study made by Hoca-zade Muhammed Rasim in the 19th century. Hoca-zade, who received a good education and served at various state levels, commented on the 187 couplets that had been chosen from *Mesnevi*. The most distinctive feature of this commentary work is that it brings together the *Mesnevi* commentary with the Mevlevi etiquette and the rank of sulûk. While doing this, he benefited from many sources. İsmail Rusuhi-yi Ankaravi's *Hüccetü's-Sema* and *Minhacü'l-Fukara*, Hoca Neş'et's *Tercüme-i Şerh-i Dü Beyt* are the main sources used by the poet. In addition to these sources, he used mystical-literary sources together with many works on tafsir and hadith. The aim of this study is to introduce the sources that Hoca-zade used in his commentary and the method of using these sources and to evaluate the text that mentioned two points.

Keywords: Hoca-zade Muhammed Rasim, Mevlana, *Mesnevi*, Commentary, Mysticism

1. HOCA-ZÂDE MUHAMMED RÂSİM VE MESNEVÎ ŞERHİ

Türk edebiyatı tarihinde; evrensel konu, insanî öz ve edebî güç içermeleri sayesinde tesiri çağları aşan eserler oluşturulmuştur. Kendi asırlarında değer gördükleri gibi kendilerinden sonraki asırlarda da başvurulan temel kaynak hükmünde olan bu eserlerden biri de Mevlâna Celâleddîn-i Rûmî'nin kaleme aldığı *Mesnevî*'dir. Kaynaklarda *Mesnevî-yi Şerif*, *Mesnevî-yi Manevî* olarak da zikredilen ve oldukça kapsamlı olan bu eser Farsça kaleme alınmış olması ve anlam derinliği taşıması sebebiyle geniş bir zaman diliminde birçok tercüme ve şerh çalışmasına konu olmuştur. Tercüme çalışmaları manzum veya mensur, eserin tümüne veya bir kısmına yapılan tercüme şeklidir. Şerh çalışmaları ise yine eserin tümü veya bir kısmı üzerine yapılan şerh çalışmalarıdır.² Her iki başlıkta da yapılan çalışmalar eserin yazıldığı yüzyıldan günümüze kadar devam edegelmiştir. 19. yüzyılda yapılan çalışmalardan biri de Hoca-zâde Muhammed Râsim'in yaptığı şerh çalışmasıdır.

Hoca-zâde Muhammed Râsim'in hayatı ilgili kaynaklar oldukça sınırlıdır. Sicil kaydı dışında Şükrü Özen'in fetvâ literatürü üzerine yaptığı bir çalışmada ismi zikredilen şârih ile ilgili diğer bilgiler, eserlerinde zikredilen verilerden ibarettir (Eser, 2019, s. 5). Bu kaynaklarda verilen bilgilerden hareketle şârihin 1839'da Malatya'da doğduğu, eğitilmiş bir aileden geldiği, dolayısıyla iyi bir eğitim aldığı, Başmabeynci Hamdi Paşa'nın yanında kitapçılık hizmetinde bulunduğu, ardından farklı şehirlerde ve mahkemelerde görevler üstlendiği, Sivas'ta uzun bir süre bulunduğu anlaşılmaktadır. Mezkûr kaynakların sunduğu bir diğer bilgi ise şârihin yazmayı sevdiği ve bu yüzden aslî görevini aksattığı gerekçesiyle soruşturmalar geçirdiği ve 1899'da İstanbul'da vefat ettiği. Eserlerinden *Hab-nâme*'yi inceleyen Aktan, kişiliği ilgili şu çıkarımda bulunmuştur: "Hoca-zâde'nin sabırlı, sürekli tevekkül eden, dünya işlerini pek önemsemeyen bir mizacı vardır" (Aktan, 2019, s. 28).

Üretken bir yazar olan Hoca-zâde konu yelpazesini de geniş tutmuştur. Eserlerinin büyük çoğunluğu İstanbul Üniversitesi, Nâdir Eserler Kütüphanesi'nde kayıtlı olan Hoca-zâde'nin *Mesnevî* şerhi dışında *Tuhfetü'l-Âşıkîn ve Hediye-tü'l-Ma'sûkîn*³, *Kâşifü't-Te'vîlât*⁴, *Hâb-nâme-i Râsim Hikmet*⁵, *Tefsîr-i Âlemgîr*⁶, *Kimyâu's-Saâde*⁷, *Tercümetü'l-Akâidi'l-Kibrîti'l-Ahmer*⁸, *Şerh-i Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*⁹, *Mincâtü'l-Vusûl alâ-Metni Mirkâti'l-Usûl*¹⁰, *Nuhbetü'l-Belâğâ*¹¹, *Fetâvâ-yı Abdürrahîm Ma'a'n-Nukûl*¹², *El-Bedriye alâ-Metni'l-Gurer*¹³, *Zübdetü't-Tarîka*¹⁴ adlı eserleri mevcuttur. Bu eserler dışında sicil kaydında Hoca-

² Mesnevî üzerine yapılan şerh ve tercüme çalışmalarının sayısının çokluğu bu konuyu ayrı bir çalışma alanı haline getirmiş ve bu alanda da birçok ürün verilmiştir. Mesnevî'nin Türkçe tercüme ve şerhleri üzerine yapılan en kapsamlı çalışma için bk. Güleç, 2008.

³ İstanbul Üniversitesi Nâdir Eserler Kütüphanesi'nde nr. 001621'de kayıtlıdır. 164 varaktan oluşan eserin ilk 83 varaklık kısmı Şule BAYRAKTAR, geriye kalan kısmı ise Kübra CEYLAN tarafından yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır.

⁴ İstanbul Üniversitesi Nâdir Eserler Kütüphanesi'nde nr. T2008'de kayıtlıdır. 241 varaktan oluşan eserin ilk 51 varaklık kısmı Züleyha Şeker tarafından yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır.

⁵ İstanbul Üniversitesi Nâdir Eserler Kütüphanesi'nde nr. T06739'da kayıtlıdır. 317 varaktan oluşan eserin ilk 168 varaklık kısmı üzerine Muhammed Felat Aktan tarafından doktora tezi hazırlanmıştır.

⁶ İstanbul Üniversitesi Nâdir Eserler Kütüphanesi'nde nr. A0539'da kayıtlıdır.

⁷ İstanbul Üniversitesi Nâdir Eserler Kütüphanesi'nde nr. A0539'da kayıtlıdır.

⁸ İstanbul Üniversitesi Nâdir Eserler Kütüphanesi'nde nr. A0695'te kayıtlıdır.

⁹ İstanbul Üniversitesi Nâdir Eserler Kütüphanesi'nde nr. T1591'de kayıtlıdır.

¹⁰ İstanbul Üniversitesi Nâdir Eserler Kütüphanesi'nde nr. A0683'te kayıtlıdır.

¹¹ İstanbul Üniversitesi Nâdir Eserler Kütüphanesi'nde nr. A0683'te kayıtlıdır.

¹² İstanbul Müftülüğü, Meşihat Arşivi, nr. 136 ve nr. 137'de kayıtlıdır.

¹³ İstanbul Üniversitesi Nâdir Eserler Kütüphanesi'nde nr. A0716'da kayıtlıdır.

¹⁴ Eserin bilinen iki nüshası mevcuttur. Bu nüshalardan ilki Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi nr.19Hk858'de kayıtlı iken diğer nüsha Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi'nde 21796 numarada kayıtlıdır. Eser üzerine Ahmet Vural tarafından yüksek lisans tezi hazırlanmıştır.

zâde'nin şu çalışmalarından da bahsedilmektedir: *Sûre-i Yûsuf Tefsîri, Mültekâ, Hidâye, Kâfiye, Kasîde-i Bürde, Cevherî* şerhleri ve Ömer Nesefî'den kelâm ilmine dâir bir cilt şerh. Bunlara ilâveten *Fetavâ-yı Abdurrahîm Ma'a'n-Nukûl*'un başında *Sefîne-i Râsim* isimli dört ciltlik *Mülteka'l-Ebhur* şerhinden de bahsedilmektedir (Özen, 2005, s. 302).

Çalışmamızın konusu Hoca-zâde'nin *Mesnevî* şerhidir. Yazarın en kapsamlı çalışmalardan biri olan bu eser; İstanbul Üniversitesi Nâdir Eserler Kütüphanesi'nde, *Şerh-i Müntehabât-ı Mesnevî* ismiyle nr. T1605'te kayıtlıdır. Eserin dijital kopyasından ve mezkûr kütüphanenin kayıtlarından hareketle fiziksel özellikleri şu şekilde sıralanabilir: Cildi kırmızı meşin, zilbaharlı, miklebli ve muhafaza kutuludur. Muhafaza kutusu bir kenarından ayrılmıştır. 236x176 mm ebadındadır. Cedvel yaldızlı, kâğıt aharlıdır. Eserin serlevha [1b] kısmı mihrabiye ve müzehhebdir. Siyah mürekkeple yazılan eserde şerh edilen beyitler ve başlıklar kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Âyet ve hadîslerde genellikle, tasavvuf büyüklerinden yaptığı alıntılarda da bazen metnin üstü kırmızı mürekkeple çizilmiştir. Metinde varaklar numaralandırılmış ve varak numaraları da yine kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Kütüphane kayıtlarında eser 234 varak olarak tanıtılmıştır. Yaptığımız incelemede ise eserin 237 varaktan oluştuğu, son iki varagının boş olduğu ve [107] numaralı varagın [106] numaralı varakla aynı olduğu tespit edilmiştir. Eserde her sayfada bulunan satır sayısı 25'tir (Eser, 2019, s. 66).

Eseri tanıtan ilk çalışma İsmail Güleç'e aittir. Güleç, mezkûr eseri kısaca tanıtmış ve eserden bir beytin şerhini örnek olarak sunmuştur.¹⁵ Eseri daha detaylı tanıtan çalışma ise Ömer Savran tarafından yapılmıştır. Bu çalışmada Hoca-zâde'nin ilk on sekiz beyti şerh ederken kullandığı yöntem anlatılmış ve şerh metninden örnekler verilmiştir.¹⁶

Eserde şerh edilen beyit sayısı 187'dir. *Mesnevî*'deki ilk otuz beyit sırasıyla ele alındıktan sonra geriye kalan beyitler farklı bölümlerden intihap edilmiştir. Hoca-zâde'nin şerhinde, 146a-188b varak aralığında, şerh metninden tamamen bağımsız bir şekilde *El-Cifr, Bâb-ı Ahvâl-i Mehdî* ve *Der-Beyân-ı Ahvâl-i İsa bin Meryem* başlıkları atılmış ve bu konularda bilgi verilmiştir.

“Râsim'in şerhi kendisinin de eserinin başında belirttiği üzere Arapça, Farsça ve Türkçedir. Şârih, beytin açıklamasına kimi zaman Arapça başlayıp daha sonra Türkçe devam etmekte, ardından Farsça ibarelerle konuyu devam ettirmekte ve sonra bunların tercümesini yapmaktadır” (Savran, 2009, s. 390). Bazı Arapça ve Farsça kısımları ise tercüme yapmadan bırakmıştır.

Yazıldığı tarihle ve müstensih/müellif hattı olmasıyla ilgili eserde herhangi bir bilgi yoktur. Eserde farklı sayfalarda *li-münşi'hi, li-muharririhi, musevvidu'l-kitâb* gibi ifadeler yer almasına rağmen yapılan incelemede bu ifadelerin kaynak eserlerden alındığı tespit edilmiştir. Genellikle mensur olmakla beraber Arapça, Türkçe ve Farsça manzum parçalar da içeren metin harekesizdir. Bazı sayfalarda kenar notları mevcuttur. Bu notlar bazen yanlış yazılan bir kelimeyi düzeltmek için, bazen Arapça bir metin parçasını tercüme etmek için, bazen de metne eklenecek bir bölümü belirtmek için yazılmıştır. Derkenar, metne eklenecek bir bölümü içeriyorsa metnin hangi kısmına dâhil edileceğini gösteren bir işaret (v) kullanılmıştır (Eser, 2019, s. 66-67).

Mısra bazlı şerhten ziyade beyit bazlı şerhi benimseyen Hoca-zâde mufassal şerh ile mücmel şerh yöntemlerini bir arada kullanmıştır. Bazen şerhi harf düzeyine kadar indirip oldukça detaylı şerh eden şârih, bazen de beytin sadece tercümesi ile yetinmiştir. Mücmel şerhin görüldüğü beyitler genellikle olay anlatılan beyitlerdir. İlk otuz beyit dışındaki bölümlerde düzensiz olarak görülmektedir. Aşağıda örnekleri sunulmuştur:

¹⁵ Bu çalışma için bk. Güleç, 2008, s. 213-214.

¹⁶ Çalışma için bk. Savran, 2009.

*An yekî guft ey gürûh-ı fen-furûş
Hest hâşiyet me-râ ender du gûş*

İçinden birisi didi ki; ey fen satıcı gürûh, benim hâşiyetüm iki kulağımdadır (Şerh-i Muntehabât-ı Mesnevî, v. 142b)¹⁷

*Mî-revem ta mecme'u'l-behreyn men
Tâ şevem meshûb-i sultân-i zemen*

Ben tâ mecma'a'l-bahreyne giderim, tâ ki taleb iderim zamânenün sultânına musâhib olmaklığı (Şerh-i Muntehabât-ı Mesnevî, v. 217b)

Şârih tercümeyle bazen, yukarıdaki örneklerde olduğu gibi, genel olarak değil de kelime / kelime grubuna indirgeyerek yapmıştır:

*Sırr-ı men ez-nâle-i men dûr nîst
Lîk çeşm u gûş-râ ân nûr nîst*

Lîk lâkin, çeşm u gûş-râ göze ve kulaka, ân nûr ol nûr, nîst olmadı. Ya'nî gözde ve kulakda ol nûr olmadı (Şerh-i Muntehabât-ı Mesnevî, v. 34b).

Mufassal şerhin görüldüğü beyitlerde ise şârih oldukça detaylı şerh yapmıştır. İlk beytin şerhinde beytin tercümesini yapmadan şerhe başlayan şârih, harf düzeyine kadar inerek beyti “ب” harfi ile açıklamaya başlamıştır:

*Bi'şnev ez-ney çun hikâyet mî-kuned
Ez-cudâyîhâ şikâyet mî-kuned*

El-bâ'u işâretun ilâ-besmeleti'ş-şerîfeti... (Şerh-i Muntehabât-ı Mesnevî, v. 2a).

İlk dört beyitte beytin tercümesi verilmeden doğrudan şerhe başlamış olan şârih geri kalan beyitlerde genellikle şerhe tercüme ile başlamıştır. Yukarıda da zikredildiği gibi şerh kısımları oldukça kapsamlıdır. Sadece ilk beytin şerhi 16 varaktan oluşmaktadır.

Hoca-zâde okuyucusu karşısındaymiş gibi bir üslup kullanır. Okuyucunun aklına gelebilecek soruları *eger sâ'il su'âl iderse, sen dirsene ki, eger su'âl olunursa, dinilürse, eger dirsene* gibi bir ifadeye bağlayarak sorar ardından *el-cevâb* diyerek bu sorulara cevap verir. Aşağıda örnekleri verilen bu yöntem şârihin fikrini daha kuvvetli savunmasına ve ispatlamasına zemin hazırlamaktadır:

...Bu takdîrce şüfiyenün kelâmı, felâsife kelâmına müşâbih olmaz mı, diyü su'âl olunursa el-cevâb: Felâsife eşyâ' için aslâ ve kat'â vücûd yokdur dirler ammâ sūfiyye 'indinde vücûd vardır... (Eser, 2019, s. 19-20)

Şerh metninde genellikle alıntılar, ayet ve hadisleri içeren kısımlar Arapça iken manzum kısımlar Farsçadır. Fakat bu durumun istisnaları da mevcuttur. Sayısı fazla olmamakla birlikte Farsça mensur kısımlar, Arapça ve Türkçe manzum parçalar da mevcuttur.

Ayet, hadis ve birçok tasavvufî kaynaktan faydalanan Hoca-zâde'nin şerhin genelinde planlı bir intihap yaptığı görülmektedir. Şerh ettiği beyitleri seçerken Mevlevîlik adap ve erkânını okuyucusuna verme çabası açıkça görülmektedir. İlk iki beytin şerhinde hüccetü's-sema'ı anlatması, merâtib-i sülûku anlatabileceği beyitleri özellikle seçmesi intihabın planlı olduğunu ispatlamaktadır. Sülûkun yüz mertebesinden elli bir mertebeyi bu şerh çalışmasında açıklamıştır. Açıkladığı mertebeler ve varak numaraları aşağıdaki tabloda verilmiştir:

¹⁷ Metinde *Şerh-i Muntehabât-ı Mesnevî*'nin kaynak olarak işaret edildiği kısımlar, tarafımızca yapılmış olan *Hoca-zâde Muhammed Râsim, Şerh-i Muntehabât-ı Mesnevî (İnceleme-Metin-Dizin)*" adlı doktora tezinden alınmıştır.

Eser, yukarıda zikredilen yönleriyle Mesnevî'yi şerh etmek dışında ikinci bir amaca daha hizmet eder. Bu amaç da Mevlevîliği tanıtmaktır. Seçtiği beyti şerh ederken konuyu yukarıdaki mertebelere getiren şârih, Ankaravî'nin *Minhâcu'l-Fukarâ* adlı eserini temel kaynak olarak kullanır ve bu mertebeleri açıklar. Bu planlı işleyiş; 146a-188b varak aralığında farklı bir konuya yönelmesi, 217a-235b beyit aralığında Hz. Musa ve Hz. Hızır arasında geçenlerin anlatıldığı *Mesnevî* beyitlerini şerh ederken Kehf Suresi'nin 60-82 ayet aralığını bir müfessir hassasiyetiyle tefsir etmesi bozmaktadır. Özellikle bu son bölümde metin tefsir ilminin terimleriyle dolu bir hal alarak şerh metni görüntüsünden uzaklaşmıştır.

2. HOCA-ZÂDE'NİN MESNEVÎ ŞERHİNDE FAYDALANDIĞI KAYNAKLAR

Klasik Türk edebiyatında tasavvuf alanında kaleme alınmış bir metnin ayet, hadis, kısas-ı enbiyâ ve hulefâ-yı râşidîn gibi kavramlardan bağımsız bir şekilde şerh edilmesi beklenemez. Özellikle *Mesnevî*'nin zikredilen kaynaklarla iç içe olduğu açıktır. Çalışmanın bu bölümünde Hoca-zâde'nin şerhinde bu kaynakları nasıl ve ne ölçüde kullandığı değerlendirilecek ardından şerhte kullandığı özel kaynaklar alt başlıklar halinde verilecektir.

Kur'an-ı Kerîm tasavvufî edebiyatın en temel kaynağıdır ve ondan bağımsız bir şekilde metin şerhi mümkün değildir. Hoca-zâde'nin şerhinde de bu temel referansın sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. Şârih, şerh metninde *kâlellâhu Te'âlâ, kemâ kâlellâhu Te'âlâ, kemâ kâlellâhu Te'âlâ fi-kelâmihi, Cenâb-ı 'Azze ve Celle buyurur, bu âyet-i kerîme şehâdet eyler ki* gibi ifadelerle ayetleri sunmaktadır. Şerh metninde doğrudan veya dolaylı olarak kullanılan ayet sayısı 227'dir. Bazı ayetler metin içinde tekrarlı kullanılmıştır. Ayetlerin metindeki kullanımını aşağıda örneklendirilmiştir:

...*Kemâ kalellâhu Te'âlâ kul in kuntum tuhibbunellâhe fe't-tebi'ünî yuhbibkumullâh ilâ-âhiri'l-âyet. Ya'nî eger Hazret-i Hakk'a muhabbet da'vâsını kılursanız Hazret-i Nübüvvet-penâhun akvâl u ef'âl u ahvâline mütâba'at eyleyün hattâ Allâh Tebâreke ve Te'âlâ sizi seve...* (Şerh-i Müntehabât-ı Mesnevî, v. 42b).

Hoca-zâde'nin sıklıkla başvurduğu bir diğer kaynak tefsir kitaplarıdır. Fahreddin Er-Râzî'nin *Mefâtihu'l-Gayb*, Zemahşerî'nin *El-Keşşaf*, Muhyiddin İbn Arabî'nin *Tefsîr-i Kebîr*, İmam Kurtubî'nin *El-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'an*, Sadreddin Konevî'nin *İ'câzü'l-Beyân*, El-Begavî'nin *Me'âlimü't-Tenzîl*, Es-Sülemî'nin *Hakâiku't-Tefsîr*, Beyzâvî'nin *Envâru't-Tenzîl*, Necmeddîn-i Dâye'nin *Te'vilât-ı Necmiyye*, İbn Kesîr'in *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, Şemseddin Sivasî'nin *Nakdü'l-Hatır* isimli tefsirleri ve *Tefsîr-i Abdurrahman bin Zeyd* ile *Hüzeyin Vâiz Tefsîri* şerh metninde isimleri geçen tefsir kaynaklarıdır. Kullanılış şekli aşağıda örneklendirilmiştir:

...*İmâm Fahru'd-dîn-i Râzî Tefsîr-i Kebîr'inde vellezîne âmenû eşeddu hubben lillâh âyet-i kerîmesinde Ma'na's-şevki ilallâh mes'elesinde buyurur ki...* (Şerh-i Müntehabât-ı Mesnevî, v. 24a).

Şârih, yukarıdaki gibi kaynak göstererek tefsir kitaplarını kullanmanın yanı sıra hiçbir kaynak ismi zikretmeden bu kaynaklardan alıntılar yapmıştır.

Hadisler, şârihin faydalandığı bir diğer kaynaktır. *Kemâ kâle 'aleyhi's-selâm, kâle 'aleyhi's-selâm* gibi ara ifadelerle hadis kullanmanın yanı sıra *sırrına mazhar ol, fehvasınca, mîsdâkınca* gibi ifadelerle de hadisler sunmuştur. Hadis metinleri genellikle Arapçadır. Bununla birlikte Arapçasıyla beraber Türkçesini de verdiği veya sadece Türkçesini verdiği hadisler de mevcuttur.

...*Et-turuku ilallâhi bi-'adedi enfâsu'l-halâyık mîşdâkınca ka'be-i maksûdına vâsıl olmuşlardır...* (Şerh-i Müntehabât-ı Mesnevî, v. 23a).

Hoca-zâde hadis kullanırken Ebû Sa'd, Câbir, Enes bin Mâlik, Ebû Hureyre, İbn Mes'ûd, Amrubnu 'Âs, Zeyd bin Erkâm, Mu'az, Zeyd bin Eslem, Ubay bin Ka'b, İbn 'Abbâs, Ömer bin Hattâb, Câbir, Ebû Umâme, Sevbân, Ebî Kutâde, Deylemî, Ümmü Halid, Ebû Zer, 'Â'îşe-i Sıddîka, Osman bin 'Affân, 'Amrubnu Şu'ayb, Buhârî, Müslim, Nasâ'î, Ebû Dâvûd, Kastalanî, Beyhakî, Hervî, Curcânî, Nevevî, İbn Hacer, Sehâvî gibi isimleri zikretmiştir. Şerh metninde isimleri geçen hadis kaynakları ise şunlardır: *Sahîh-i Buhârî*, *Sahîh-i Müslim*, *Mekâsîd-i Hasene*, *El-Ezkâr*, *Mesâbihü's-Sünne*, *Şu'abu'l-Îmân*, *Derecâtü't-Tâ'ibîn*, *En-Nihâye*, *Usûl-i Hadîs*, *Feth-i Karîb*, *Avârifü'l-Ma'ârif*, *Şerh-i Buhârî's-Şerîf*.

Kısâs-ı Enbiyâ, şârihin faydalandığı bir diğer kaynaktır. Şerh metninde on iki peygamberin ismi zikredilmiştir. En çok ismi zikredilen peygamber Hz. Muhammed'dir. Hz. Muhammed'in hayatından kesitlerin olduğu Mesnevî beyitlerinin şerhi ile birlikte Hoca-zâde Mesnevî'nin ilk beytini açıklarken de *Bi'snev in ney* ifâdesindeki *ney*'den muradın Hz. Muhammed olabileceğini ifâde eder:

... *el-murâdu bi'n-neyyi huve Muhammedun 'aleyhi's-selâm li-enne'n-neyye bi-hisâbi ebcede sittine ve ke-zâlik es-sînu bi-yâsîn es-sittîne ve li-hâzâ kâle 'âleyhi's-selâmu innellâhe semmânî fi'l-Kur'âni bi-seb'ati esmâ'in El-Muzammilu ve'l-Mudessiru ve 'Abdullâhi ve Muhammedun ve Ahmedun ve Tâhâ ve Yâsîn ve ma'ne'l-beyti isma' min-Muhammedin 'aleyhi's-selâm...* (Şerh-i Müntehabât-ı Mesnevî, v. 2a)

Hz. Âdem, Hz. İdris, Hz. Nuh, Hz. İbrahim, Hz. Yakup, Hz. Yusuf, Hz. Eyyüb, Hz. Musa, Hz. Davud, Hz. Süleyman, Hz. İsa şerh metninde hayatlarından istifade edilen diğer peygamberlerdir. Hz. Musa, çobanla hikâyesi ve Hızır'la yolculuğunun anlatıldığı Mesnevî beyitlerinin de metinde şerh edilmesinden dolayı Hz. Muhammed'den sonra ismi en çok zikredilen peygamberdir. Hz. Âdem, insanlığın atası olması yönüyle; Hz. İdris, göğe yükseltilen üç kişiden biri olması yönüyle; Hz. Nuh, devrinde yaşanan tufan ve ömrünün uzunluğu yönüyle; Hz. İbrahim, halîlullah olmasının yanı sıra Nemrut'la mücadelesi ve peygamber efendimizin atası olması yönüyle; Hz. Yakup, Hz. Yusuf'a duyduğu özlem yönüyle; Hz. Yusuf, güzelliği ve hayatı boyunca yaşadığı hüznü olaylar yönüyle; Hz. Eyyüb, sabrı yönüyle; Hz. Davud, orucu ve sesinin güzelliği yönüyle; Hz. Süleyman, cömertliği ve hayvanlarla konuşabilmesi yönüyle şerh metnine konu olmuşlardır. Hz. İsa ise Yâ-sîn Suresi'nin 13. ayetinin tefsirinde, Şem'un ve havarilerinin başından geçenlerin anlatıldığı bölüm dışında muhtelif yerlerde konu olmuş; İhlas Suresi'nin tefsirinde ve miraç mevzusu anlatılırken ismi çokça zikredilmiştir.

Hoca-zâdenin şerh metnini kurarken istifade ettiği bir diğer kaynak Hulefâ-yı Râşidîn'dir. Hz. Ebû Bekir'in ismi metinde sıklıkla zikredilmiştir. Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali de toplum tarafından örnek kabul edilen hayatları ile metne konu olmuşlardır.

Şârihin faydalandığı bir diğer kaynak menâkıb-ı evliyadır. Beyitleri şerh ederken Cüneyd-i Bağdâdî'den, Ebu'l-Hasan Nûrî'den, Zünnûn-i Mısrî'den, Bâyezîd-i Bistâmî'den ve Şiblî'den menkıbeler kullanmıştır. Fakat bu menkıbeleri kaynak olarak kullandığı kitaplardan, üsluplarıyla beraber olduğu gibi almış ve bazı noktalarda kaynak eserlerden bahsetmemiştir.

Şerh metnine bakıldığında birçok dînî-tasavvufî eserden alıntılar görülmesine rağmen Hoca-zâde'nin başvurduğu temel kaynaklar; *Tercüme-i Şerh-i Dü Beyt-i Mollâ Câmî*, *Minhâcü'l-Fukarâ* ve *Hüccetü's-Semâ* isimli eserlerdir. Bu üç eserden birçok bölüm, hiç değiştirilmeden metne aktarılmıştır. Buna rağmen şerh metninin hiçbir yerinde bu eserlerin adları zikredilmemiştir.

2.1. Tercüme-i Şerh-i Dü Beyt

Eser, Mollâ Câmî'nin (ö.898/1492) *Şerh-i Dü Beyt* adlı eserinin Hoca Neş'et (ö. 1807) tarafından yapılan tercümesidir. Hoca Neş'et'in ...*ol hazretin iftitâh-nâme-i Mesnevî-i Ma'nevî olan dü beyt-i dü 'âlem-behâ* (Tercüme-i Şerh-i Dü Beyt, s. 3) diye tavsif ettiği Mesnevî'nin

ilk iki beytine Molla Câmî'nin yazdığı *Şerh-i Dü Beyt* adlı şerh çalışmasıdır. Genellikle manzum olmakla beraber mensur kısımlar da içeren bir eserdir. Manzum kısmı Farsça 115 beyitten oluşmaktadır. Hoca Neş'et bu eseri tercüme ederken metne ayetler, hadisler, tasavvufi terimlerin açıklamaları, kendine ait şiirler, meşhur mısra ve beyitler, peygamber kıssaları, Hz. Ali ve diğer sahabeler ile ilgili alıntılar, evliya menkıbeleri, halk hikâyeleri ve kendi müşahedelerini de eklediği için eser tercümeden öte telif bir eser hüviyetindedir (Aslan, 2020, s. 18). Hoca Neş'et, Molla Câmî'ye ait olan kısımların başında “ج” harfini, tercüme kısımlarının başında ise “ش” harfini kullanır. Bu durum tercüman ile müellifin daha rahat tespit edilebilmesini sağlamıştır.

Hoca Neş'et'in bu tercüme eseri, Hoca-zâde tarafından ilk iki beytin şerhinde kullanılmıştır. Şerh metninin 1b-24a sayfa aralığı ile mezkûr eserin benzerliği dikkat çekicidir. Benzerlik dibâcede *sebeb-i telif* kısmı ile başlar. Hoca-zâde, Molla Câmî'nin *sebeb-i telif*teki ifadelerini, manzum kısımlarıyla beraber, neredeyse aynen kopyalar. Aşağıda her iki metnin *sebeb-i telif* bölümlerinden birer kısım verilmiştir:

Molla Câmî:

Bu birkaç satırlık olan, bir kısmı mensur ve bir kısmı manzum, gönül saflığı ve iyi niyet kalemiyle yazılmış kitapçık nayın manasını ve gizli sırların gerçeklerini ortaya koyan Mevlânâ Hazretlerinin, bir kısım üstün yaradılışlı şuurların ışığının vurduğu Mesnevi'sinin başında belirttiği nayın hikâyelerini ve şikâyetlerini açıklamaktadır. (...) Bu işi, yüksek rütbeler ve açık ihsanlarla donatılmış o kimseye armağan olsun diye; seçkin hususiyetler ve insanlık faziletleriyle dolup taşmış o hazretin eşiğine hizmet olarak takdim ettim. (...) Yüce Allah, düşkününü şerefli eşiğinde sonsuza dek kalma mutluluğuna erdiresin ve onun yüksek eşiğine yönelmiş olanı da buluşma şerefiyle sevindiresin (Aslan, 2020, s. 34-36).

Hoca-zâde:

Bu şerhte Mesnevi'nin anahtarı olan neyi Hoca-zâde Seyyid Muhammed Râsim-i Mevlevî, Allah'ın ona keşfettirdiği zahirî ve manevî sırlarla birlikte bazen Arapça bazen Farsça bazen Türkçe; bazen manzum ve bazen mensur olarak, gönül saflığı ve iyi niyet kalemiyle anlatmaktadır. Bu işi, yüksek rütbeler ve açık ihsanlarla donatılmış o kimseye armağan olsun diye; seçkin hususiyetler ve insanlık faziletleriyle dolup taşmış o hazretin eşiğine hizmet olarak takdim etti. Yüce Allah, düşkününü şerefli eşiğinde sonsuza kadar kalma mutluluğuna erdiresin ve onun yüksek eşiğine yönelmiş olanı da buluşma şerefiyle sevindiresin (Şerh-i Müntehabât-ı Mesnevî, v. 1b).

Hoca-zâde bu ifadelere müteakip aşağıdaki iki beyti kullanır. Farsça olan bu beyitler de yine Mollâ Câmî'den alınmıştır:

*Nemletun câ'et bi-riclin min-cerâd
Tû Suleymânî kun ey âlî-nijâd*

(Şerh-i Müntehabât-ı Mesnevî, v. 1b; Tercüme-i Şerh-i Dü Beyt, s. 8).
(Karıncı, çekirge buduyla geldi, Ey yüce yaradılışlı, sen de Süleymanlık yap.)

*Çend ez-in cur'et bud hâred hecel
Uzr-i hud hûr hâh ez-în cehdu'l-mekel*

(Şerh-i Müntehabât-ı Mesnevî, v. 1b; Tercüme-i Şerh-i Dü Beyt, s. 8).
(Bu cüretinden dolayı hem utandı hem kınandı. Bu yoksul, kendi kabahatinin özrünü kendi dilemektedir.)

Dibacedeki bu benzerlikleri ilk iki beytin şerhindeki benzerlikler takip etmektedir. Hoca-zâde her iki beyti de oldukça kapsamlı bir şekilde şerh eder ve bu şerh esnasında Molla Câmi'nin şerhinden istifade eder. Molla Câmi'nin şerhindeki birçok beyit ile birlikte 40-46 beyit aralığında¹⁸ anlatılan Pîr-i Mehne ile ilgili bölüm, 97. beyitten sonra anlatılan Habib Neccar kıssası, 56. beyit ve sonrasında anlatılan Berzah âlemi ile ilgili bölüm şerh metnine taşınmıştır. Bazı örnekleri aşağıda sunulmuştur:

Habbezâ rûzî ki pîş ez-rûz u şeb
Fâriğ ez-endûh u âzâd ez-taleb

(Şerh-i Müntehabât-ı Mesnevî, v. 19b; Tercüme-i Şerh-i Dü Beyt, s. 28).

(*O gün ne güzel bir gün ki gece ve gündüzden önce kederden fariğ, talepten azat olunmuştur.*)

Mevc-i dîger zed be-dîd âmed ez-ân
Berzah-ı câmi' miyân-ı cism u cân

(Şerh-i Müntehabât-ı Mesnevî, v. 19b; Tercüme-i Şerh-i Dü Beyt, s. 31).

(*Başka bir dalga daha vurdu ve o dalgadan cisim ile can arasındaki berzah görüldü.*)

Hoca-zâde, beyitleri şerh metnine taşırken Hoca Neş'et'in bu beyitleri tercüme ederken kullandığı ifadeleri de taşır. Bu durum, şârihin kullandığı kaynağın Molla Câmi'nin eseri olmadığını Hoca Neş'et'in tercümesi olduğunu ispatlar. Hoca-zâde'nin şerhinden alınan bir bölüm ve Hoca Neş'et'in tercümesinden bir bölüm aşağıda verilmiştir:

Kîst ney ân kes ki gûyed dem-be-dem
Men neyem cuz mevc-i deryâ-yı kıdem

Nây kimdür? Nây ol kimsedür ki her ân ve her zamân lisân-ı hâl ve lisân-ı kâl ile buni söyler: dir ki, ben deryâ-yı kıdemün mevcinden gayrı degilem (Şerh-i Müntehabât-ı Mesnevî, v. 8a).

Nay kimdir, nay ol kimsedir ki daima şöyle der: Ben kıdem denizinin dalgasından başka bir şey değilim.

Nay kimdir? Nay, her an hâl ve kâl diliyle şunu söyleyen kişidir: "Ben kıdem denizinin dalgasından ayrı değilim..." (Aslan, 2020, s. 41).

Hoca Neş'et'in tercüme metninde kullandığı ve yukarıda açıklanan "ج" ve "ش" harfleri de Hoca-zâde tarafından ilk iki beytin şerhinde, yani sadece Hoca Neş'et'en alıntı yaptığı yerlerde aynı amaçla kullanılmıştır. Bu benzerliği ortaya koymak adına aşağıda metin örnekleri sunulmuştur:

¹⁸ Üzeyir Aslan'ın eser üzerine yaptığı *Ney'in Feryâdı* adlı çalışmada verilen beyit numaralarıdır.

Tercüme-i Şerh-i Dü Beyt'ten metin örneği (s. 23)

بنم سمع جان و دلمه بود کرماندن برصدا کلمدی ایرشدی (ج)
 که من صوفی و جز صوفی کری * نیست کارمن چونیکو ینگری *
 (ش) دکرمان بکا لسان حال ایله دیدیکه من صوفیم یعنی من
 درو یشم واکر حقیقت حاله نظر عرفان ایقان ایله ناظر اولور ایسک
 بن درو یشم و بنم درو یشلکدن غیری ایشم یوقدر جمله حرکات
 و سکناتم تمام درو یشلکدر (ج) کردر شتم میدهند اهل مجاز *
 * مہستانم میدهم شان نرم بار (ش) اگر ارباب مجاز که اهل
 ظاهر بزه سخت و برک و بریر لایسه انلردن سخت معامله الوب نرم

Şerh-i Müntehabât-ı Mesnevî'den metin örneği (v. 3a)

چونیکو ینگری ش آسیاب بکا لسان حال ایله دیدیکه من صوفیم یعنی
 من درو یشم و بنم درو یشلکدن غیری ایشم یوقدر جمله حرکات و سکناتم
 تمام درو یشلکدر کردر شتم میدهند اهل مجاز مہستانم میدهم شان نرم
 بار ش اگر ارباب مجاز که اهل ظاهر بزه سخت و بریر لایسه انلردن

2.2. Minhâcü'l-Fukarâ

İsmail Rusûhî-yi Ankaravî'ye (ö. 1041/1631) aittir. "Mevlevîlerin yol haritası olarak kaleme aldığı görülen bu eserde *fukarâ* nâmiyle anılan dervîşlerin bir kısmına ihtar ve ders; o devirde tarikat kavramının karşısında yer alıp muhalif tutum sergileyen Kadızâdelerin düşüncelerine de cevap verilmesi amaçlanmıştır" (Tanyıldız, 2010, s. 21). Eser üç kısım şeklinde tertip edilmiştir. Birinci kısım on babdan oluşmakta ve Mevlevîlik adabını anlatmaktadır. İkinci kısım yine on babdan oluşmakta ve İslâm'ın farzlarıyla birlikte bazı dini konuları içermektedir. Üçüncü kısım ise her biri on dereceden oluşan on babdan müteşekkildir ve her derece, tasavvufî bir terim anlatmaktadır.

Minhâcü'l-Fukarâ, Hoca-zâde Muhammed Rasim'in en fazla yararlandığı kaynaktır. Şârih tarafından şerhin merkezine alınan bu kaynağın izlerini, şerhin tefsir ağırlıklı son kısmı haricinde, her yerde görmek mümkündür. Şerh metni ile *Minhâcü'l-Fukarâ* beraber ilerler ve adeta şârih şerh edeceği beyitleri seçerken özellikle bu eserdeki konuları anlatabileceği beyitler seçer. Kitabın birinci kısmındaki konulardan şerh metnine taşınanlar şunlardır: Mâhîyet-i tarîk-i Mevlevîyye, rütbe-i meşîhat, tâlibe lazım olan mürşîd-i zinde, hırka giyme, seferin âdâbı, semâ' ve erkânı. İkinci kısımdan ise namaz, oruç, zekât, hac ve mücerred olanların ahvâli ve müteahhil olanların fazileti olanların halleri gibi konular şerh metnine taşınmıştır. Eserin üçüncü kısmındaki merâtib-i sülûktan aşağıdaki tabloda sıralanan mertebeler şerh metnine taşınmıştır:

Mertebeler ve şerh metnindeki varak numaraları:

Şevk ve İştîyak-24a	Kalk-25a	Sekr-25b
Gurbet-26a	Fakr-29b	Sefer-32b
Sır-34b	Muhabbet-40a	Aşk-41a

Tebettül-41a	İbâdet-Ubûdet-41b	Hürriyet-41b
Hicret-45a	Velâyet-48b	Tasavvuf-51a
Telbis-58b	Vücûd-59a	Tecrid-59a
Teferrüd-59b	Cemü'l-Cem-59b	Tahkik-58b
Tevhid-59b	Kurb-66a	İlim-67b
Fasl-74b	Vasl-75a	Zühd-77b
Takva-79a	İhlas-79b	Vera-79b
İstikâmet-80a	Tehzib-80a	Hulk-81a
Fütüvvet-82a	Şükr-83b	Sabr-84a
Teslim-85a	Tefvîz-86a	Tevekkül-86b
Tecellî-112a	Tevbe-116b	Üns-118a
Atş-120b	Kabz-121a	Dehşet-121a
Hayret ve Hemeyân-121a	Bast-122a	Fenâ-138a
Vakt-139a	Hikmet-141a	Ferâset-145b

(Eser, 2019, s. 64)

Şârih, *Minhâcü'l-Fukarâ*'dan yaptığı alıntılarda da *Tercüme-i Şerh-i Dü Beyt*'ten yaptığı alıntılarda kullandığı yöntemi kullanır. Yani bilgiyi kaynak metinden olduğu gibi alır ve şerh metninin içine yerleştirir. Hoca-zâde'nin şerhinden ve Sâfi Arpaguş tarafından yayına hazırlanan *Minhâcü'l-Fukarâ*'dan alınan metin örnekleri aşağıda sunulmuştur:

Pes muhabbet iki kısımdur: Bir kısmı nefsi neyi severse ve neden hazz iderse Hakk'ı ol yüzden sever ve bir kısmı mutlakâ agrâz-ı nefsâniyyeden kat'-ı nazar idüp Cenâb-ı Hakk'a bilâ-illet muhibbdür. Tarikat-ı evliyâda makbûle (4) olan muhabbet budur (Şerh-i Müntehabât-ı Mesnevî, v. 40b).

Pes muhabbet iki kısımdır. Bir kısmı nefsi neyi severse ve neden hazz ederse Hakk'ı ol yüzden sever. Ve bir kısmı mutlakâ agrâz-ı nefsâniyyeden kat'-ı nazar edip Cenâb-ı Hakk'ı bilâ-illet muhibdir. Tarikat-ı evliyâda makbûle olan muhabbet budur... (Arpaguş, 2008, s. 405)

2.3. Hüccetü's-Semâ'

İsmâil Rusûhî-yi Ankaravî'ye aittir. “Ankaravî, ilk olarak *Risâle fi-Hakkı's-Semâ'* adıyla Arapça te'lif ettiği bu eseri daha sonra dostlarının temennisıyla tercüme etmiş ve *Hüccetu's-Semâ'* adını vermiştir. Yazar bu eserinde döneminde oldukça eleştiri alan semâ' meselesine dinî ve tasavvufî kaynaklardan deliller bulup yöneltile eleştirilere cevap vermeye çalışmıştır” (Tanyıldız, 2010, s. 18). Düşüncelerini ispatlamaya çalışırken hadislerden de sıklıkla istifade eden Ankaravî, karşıt görüşü de metne taşımış ve tartışarak çürütmeye çalışmıştır.

Şârih, ilk iki beytin şerhinde *Tercüme-i Şerh-i Dü Beyt* ile birlikte bu eserden de faydalanmıştır. Temelde üç bölümde oluşan bu eserin bölüm başlıklarını da şerhinde kullanan Hoca-zâde; *Bu Dahı Raks Beyânındadır* başlığı altında *raks* konusunu, *Bâbu's-Sânî fi-İbâhati's-Semâ'* başlığı atarak *sema* 'ın ibahati konusunu, *El-Bâb-ı Sâlis fi-Darbi'd-Deff* başlığı atarak müzik aletleri konusunu aktarmıştır:

Bu Dahı Raks Beyânındadır

Ey 'azîz karındaş, sana ma'lûm olsun ki eger dîde-i hışm ve gadab ile nazar itmeyüp çeşm-i insâf ve rızâ ile nazar eylersen 'uşşâk ve fukarânun deverânı ve 'inde's-semâ' raksları harâm degüldür ... (Şerh-i Müntehabât-ı Mesnevî, v. 9b).

Ebvâb-ı selâseden bâb-ı evvel raks beyânındadır. Ey azîz karındaş, sana ma'lûm olsun ki -Allahu azîmü'ş-şân sana dünyâda ve âhirette rahmet eylesin-, Eğer dîde-i hışm ve gadabla nazar etmeyip çeşm-i insâf ve rızâ ile nazar eylersen uşşâk ve fukarânın devrânı ve inde's-semâ' raksları harâm değildir... (Arpaguş, 2007, s. 377)

Pes bu 'abd-i ahkar murâd eyledi ki bunda 'alâ-kânûni'ş-şer' cevâb vire bi-kudretihi Te'âlâ îrâd eyledüm. Evvelâ sikâtün semâ'da olan kavillerini ve ol ekâvîlün cümlesinden Hazret-i Ebû Tâlib'ün [kavli] Kûtü'l-Kulûb'da semâ'un ibâhatini müstened dahı çok kimesnelerden nakl eyledi. Ba'dehu buyurdular ki... (Şerh-i müntehabât-ı Mesnevî, v. 13b).

Pes ben murâd eyledim ki, bunda alâ kânûni'ş-şer' cevâb verem. Pes ben îrad eyledim evvelâ sikâtın ibâhat-i semâ'da olan kavillerini ve ol ekâvîlin cümlesinden Hz. Ebû Tâlib Mekkî'nin kavli Kûtü'l-Kulûb'da semâ'un ibâhatini cemâat-i sahâbeden nice kimselerden nakl eyledi. Ve ehl-i sünnetten dahi nice kimselerden nakl eyledi. Pes buyurdular ki ... (Arpaguş, 2007, s. 388)

Metin örneklerinde de görüleceği gibi bu bölümde de genellikle şârihin diğer alıntılarda kullandığı yöntem kullanılmış ve kaynak metindeki veriler olduğu gibi alınmıştır. İkinci örnek grubundaki gibi, kaynak metin ile şerh metni arasında küçük farkların olduğu durumlar oldukça kısıtlıdır.

2.4. Diğer Kaynaklar

Hoca-zâde yukarıda tanıtılan temel kaynakların yanı sıra birçok tasavvufî-edebî kaynaktan da istifade etmiştir. Muhyiddin İbn Arabî'nin *Fütûhât-ı Mekkiyye* ve *Füsûsu'l-Hikem* adlı eserleri, Şehâbeddin Sühreverdî'nin *Avârifü'l-Maârif* adlı eseri Ebû Tâlib El-Mekkî'nin *Kûtü'l-Kulûb* adlı eseri, Herevî'nin *Menâzilü's-Sâirin* adlı eseri, Gazzâlî'nin *İhyâ-yı Ulûmi'd-Dîn*, *Mişkâtü'l-Envâr* ve *Minhâcü'l-Âbidîn* isimli eserleri, Hücvîrî'nin *Keşfu'l-Mahcûb* isimli eseri, İbn Teymiyye'nin *Mecmu'u'l-Fetâvâ* isimli eseri, El-Cevziyye'nin *Zâdu'l-Me'âd* isimli eseri, Nesefî'nin *Akâidü'n-Nesefî* adlı eseri, Ebu'l-Leys Semerkandî'nin *Bustânu'l-Ârifîn* isimli eseri, Hüseyin Meybüdü'nin *Şerh-i Divân-ı Alî bin Ebî Tâlib* isimli eseri, Şebüsterî'nin *Gülşen-i Râz* isimli eseri, Şemseddin Sivasî'nin *Nakdü'l-Hâtır* isimli eseri, *İbn Fâriz Dîvânı*, *Hâfız-ı Şirâzî Dîvânı* ve *Nahîfî Süleyman Efendi Dîvânı* Hoca-zâde'nin şerh metninde faydalanılan diğer kaynaklardır. Bu kaynakların kullanıldığı veya zikredildiği yerler, genellikle şârihin çok sık faydalandığı *Hüccetü's-Semâ'* ve *Minhâcü'l-Fukarâ'* dan alıntı yaptığı yerlerdir. Özetle bu kısımlar genellikle şârihin kaynaklarının kaynaklarıdır ve bu nedenle eserin ikincil kaynaklarıdır. Aşağıdaki örnekte de görüleceği üzere *Fütûhât'*ın kaynak olarak gösterildiği kısım, *Minhâcü'l-Fukarâ'* dan alınmıştır:

Semnûn-ı Muhib hazretlerinden Şeyh-i Ekber hazretleri Fütûhât'da nakl idüp dir ki, bir gün germiyete gelüp ve izhâr-ı tecellüd idüp didi ki ... (Şerh-i Müntehabât-ı Mesnevî, v. 84a).

Semnûn-ı Muhib hazretlerinden Şeyh hazretleri Fütûhât'da nakl idüp der ki; bir "Bir gün germiyete gelip ve izhâr-ı tecellüd edip dedi ki ... (Arpaguş, 2008, s. 342).

Yine *Avârifü'l-Maârif* ismi zikredilerek metne alınan aşağıdaki kısım *Minhâcü'l-Fukarâ'* dan alınmıştır:

...kemâ zukire fi'l-'Avârifî innemâ summiye's-seferu seferâ li-ennehu yusfirü 'ani'l-ahlâki... (Şerh-i Müntehabât-ı Mesnevî, v. 32b).

[“Avârif'te zikredilir, ”] ya'nî “sefere onun için sefer dediler ki ahlâkı isfâr eyler”... (Arpaguş, 2008, s. 97).

3. SONUÇ

Hoca-zâde Muhammed Râsim'in 19. yüzyılda kaleme aldığı ve Mevlana'nın mesnevîsinden seçtiği 187 beyti şerh ettiği bu çalışma, birçok yönden dikkate değerdir. Eser, ilk iki beytin kapsamlı şerhinden sonra müteakip 31 beyti daha şerh etmiş ve geri kalan beyitleri Mesnevî'nin farklı ciltlerinden intihap etmiştir. Seçtiği beyitlerin şerh ederken İslam'ın farzlarını, Mevlevîliğin adabını ve merâtib-i sülûku da *Hüccetü's-Semâ'* ve *Minhâcü'l-Fukarâ'* dan hareketle anlatması; eserin dikkate değer ilk özelliğidir. Bu yönüyle eser, Mesnevî şerhinin yanı sıra sâlike yol da tarif etmekte ve Mevlevîliğe ışık tutmaktadır. Eserde faydalanılan kaynak sayısının çokluğu dikkate değer bir diğer noktadır. Ayet ve hadislerle ve bu yolla tefsir kitaplarına sıklıkla başvurulmuş olması tasavvufî-edebî birçok kaynaktan, dolaylı da olsa, faydalanılması eseri içerik olarak güçlü kılmıştır.

Eser, önceki bölümlerde de ifade edildiği gibi *Tercüme-i Şerh-i Dü Beyt, Minhâcü'l-Fukarâ'* ve *Hüccetü's-Semâ'* adlı eserler üzerine kurulu bir eserdir. Şârih, ciddi oranda faydalanmasına rağmen bu eserlerin adlarını şerh metninin hiçbir yerinde zikretmemiştir. Bu durum, kaynak metinlerdeki *li-münşi'ihî, li-muharririhî, musevvidu'l-kitâb* gibi ifadeleri de kullanması ile birleşince şârihin metinde tespit edilmesi oldukça zorlaşmıştır. Şârih, yaptığı alıntılarda kaynak metnin üslubunu da kullanmıştır. Metnin sadece ilk iki beytinde Hoca Neş'et'in kullanmış olduğu şerh bölümlerinin başında yer alan “ش” harflerini kullanmış olması, farklı yüzyıllarda ve farklı üsluplarla kaleme alınmış olan kaynaklardan aldığı bilgiyi aynen aktarması gibi durumlar şerh metninde bir üslup birliği oluşmasını engellemiştir. Ayrıca metnin tümü göz önünde bulundurulduğunda 146a-188b varak aralığında şerh metninden tamamen bağımsız bir şekilde *El-Cifr, Bâb-ı Ahvâl-i Mehdî* ve *Der-Beyân-ı Ahvâl-i İsa bin Meryem* gibi başlıklardan oluşan ve ayrı risaleler şeklinde tertip edilen bölümlerin olması ve bu bölümlerden sonra şerhe geri dönmesi; metnin konu bütünlüğünü bozmaktadır.

KAYNAKÇA

- Akdoğan, B. (1996). Hücetü's-Semâ' Adlı Mûsikî Risâlesi ve Ankaravî B. Ahmed'in Mûsikî Anlayışı. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 35-1, 477-505.
- Aktan, M. F. (2019). *Hoca-zâde Muhammed Râsim Hikmet'in Hâb-nâme'si (1b-168a) İnceleme-Metin-Dizin*. Yayınlanmamış doktora tezi, Dicle Üniversitesi, Diyarbakır.
- Arpaguş, S. (2007). Hücetü's-Semâ' XVII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Mûsikî, Semâ' ve Devran Hakkındaki Dinî Tartışmalar ve İsmâil Ankaravî'nin Semâ' Müdâfaası. *Marife*, Yıl 7 Sayı 3, 369-399.
- Aslan, Ü. (2020). *Ney'in Feryadı*, İstanbul: Sufi Kitap.
- Bayraktar, Ş. (2015). *Hocazâde Muhammed Râsim Hikmet Efendi'nin Tuhfetü'l-Aşıkîn Hediyetü'l-Ma'sûkîn Adlı Mevlid Şerhi (1a-83a)*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Ceylan, K. (2015). *Hocazâde Muhammed Râsim Hikmet Efendi'nin Tuhfetü'l-Aşıkîn Hediyetü'l-Ma'sûkîn Adlı Mevlid Şerhi (83a-164a)*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dahiliye, Sicill-i Ahvâl İdaresi d 4/458.
- Eser, İ. (2019). *Hoca-zâde Muhammed Râsim Hikmet Şerh-i Müntehabât-ı Mesnevî, (İnceleme-Metin-Dizin)*. Yayınlanmamış doktora tezi, Dicle Üniversitesi, Diyarbakır.
- Hoca Neş'et. (1263/1846). *Tercüme-i Şerh-i Dü Beyt-i Mollâ Câmî*, İstanbul: Dâru't-tıbaâti'l-âmire.
- Güleç, İ. (2008). *Türk Edebiyatında Mesnevî Tercüme ve Şerhleri*, İstanbul: Pan Yayıncılık.
- İsmâil Rusûhî-yi Ankaravî. (2008). *Minhâcü'l-Fukarâ (Haz.: Safî Arpaguş)*, İstanbul: Vefa Yayınları.
- Özen, Ş. (2005). Osmanlı Döneminde Fetvâ Literatürü. *TALİD*. III/5, 249-378.
- Savran, Ö. (2009). Mehmed Râsim'in Mesnevî'nin İlk On Sekiz Beytine Şerhi ve Şerh Anlayışı. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. IV/6, 387-406.
- Şeker, Z. (2009). *Hocazâde Muhammed Râsim Efendi'nin Kâşifü't-Te'vilât İsimli Eserinin Transkripsiyonu ve İncelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Tanyıldız, A. (2010). *İsmâil Rusûhî-yi Ankaravî -Şerh-i Mesnevî (Mecmû'atu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif) (I. Cilt) (inceleme-metin-sözlük)*. Yayınlanmamış doktora tezi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri.